

احیای معیشت پایدار روستاهای سنتی از طریق توسعه گردشگری (مورد شناسی: دهستان ناهوک، شهرستان سراوان)*

ابوذر پایدار** (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران)
مهرشاد طولابی نژاد (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران)
زبیده بامری (دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی گردشگری دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران)

چکیده

در دهه‌های گذشته بهبود معیشت پایدار روستایی مورد توجه بسیاری از محققان و برنامه‌ریزان قرار گرفته است. در این زمینه یکی از رهیافت‌های اصلی برای بهبود معیشت پایدار روستایی توجه به توسعه گردشگری است. با توجه به اهمیت این موضوع در این پژوهش، به بررسی احیای معیشت پایدار روستاهای مرزی از طریق توسعه گردشگری پرداخته شد. تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و روش انجام آن ترکیبی (کیفی و کمی) است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه و مصاحبه است. جامعه آماری شامل خانوارهای روستایی دهستان ناهوک در شهرستان سراوان است ($N=1618$). با استفاده از فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای، ۳۱۰ خانوار به‌عنوان نمونه انتخاب شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات، از آزمون تحلیل واریانس، رگرسیون چندمتغیره و مدل تحلیل مسیر بهره گرفته شد. نتایج نشان داد، رابطه خطی و معنی‌داری بین توسعه گردشگری و احیای معیشت پایدار وجود دارد؛ به ترتیب بیشترین تأثیر گردشگری مربوط به عامل نهادی با ضریب (۰/۳۶۳) و کمترین تأثیر مربوط به عوامل کالبدی محیطی با ضریب (۰/۱۸۲) است. همچنین نتایج نشان داد که علی‌رغم تلاش‌های مسئولان محلی و مشارکت‌های مردمی در زمینه ایجاد زیرساخت‌های امنیتی و افزایش کیفیت ارائه خدمات مطلوب برای توسعه گردشگری در این منطقه، به‌علت عدم تأمین زیرساخت‌های اولیه، عدم دسترسی به شبکه‌های ارتباطی مناسب به جاذبه‌های گردشگری موجود در روستاها و از همه مهم‌تر، مشکلات امنیتی که نتیجه موقعیت مرزی روستاهای منطقه است، به‌عنوان مهم‌ترین موانع توسعه گردشگری در روستاهای این شهرستان شناسایی شدند.

تاریخ دریافت: ۱۹ تیر ۱۳۹۷

تاریخ پذیرش: ۲۲ اسفند ۱۳۹۷

صفحات: ۷۸-۵۹

کلید واژه‌ها:

گردشگری روستایی، احیای جوامع روستایی، معیشت پایدار، شهرستان سراوان.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم زبیده بامری با راهنمایی دکتر ابوذر پایدار و مشاوره دکتر مهرشاد طولابی نژاد است.

** نویسنده مسئول: دکتر ابوذر پایدار

پست الکترونیک: aboozarpaidar@gep.usb.ac.ir

مقدمه

جوامع روستایی از فقیرترین و آسیب‌پذیرترین گروه‌های موجود به‌ویژه در کشورهای توسعه هستند (قدیری‌معصوم و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). حوزه‌های روستایی مناطق دورافتاده و مرزی در شرایطی کاملاً نابرابر از جهت دسترسی به فرصت‌ها و منافع حاصل از رشد و توسعه قرار گرفته‌اند. عدم توسعه‌یافتگی صنعتی در کنار اشتغال بالا در بخش کشاورزی با راندمان تولید پایین روستاهای کوچک، وضعیت نامطلوب منابع پایه‌ای فقدان ساختارهای مطلوب حمل‌ونقل (عدم دسترسی) و سطح پایین رفاه و امنیت از مهم‌ترین ویژگی‌های روستاهای مرزی است (اسماعیلی، ۱۳۹۴: ۴). روستاهای این مناطق به‌دلیل هم‌جواری با کشورهای همسایه و همچنین کمبود توسعه اقتصادی و معیشتی با مسائلی چون مهاجرت، فقر و مهم‌تر از همه قاچاق و مراودات غیرمجاز به کشورهای همسایه (حسینی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲)، افزایش نرخ بیکاری، ناپایداری جمعیت روستایی و تخلیه سکونتگاه‌های روستایی مواجه هستند (رضازاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۹). همچنین مناطق مرزی به‌دلیل تماس با محیط‌های گوناگون داخلی و خارجی، از ویژگی‌های خاصی برخوردارند (بیگدلو و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۰). وجود مبادلات و پیوندهای فضایی دو سوی مرز و بین کشورهای مجاور، آسیب‌پذیری‌ها و تهدیدات مختلف، روستاهای این مناطق را به کانون‌های حساسی مبدل ساخته‌است (قالیباف و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۲)؛ از این‌رو توجه به معیشت پایدار روستایی در قالب راهکاری مناسب برای ارتقاء بهره‌وری از منابع این مناطق و افزایش تولید، کاهش مهاجرت بی‌رویه روستاییان به شهرها، جذب سرمایه و افزایش فرصت‌های شغلی ضروری می‌نماید. با توجه به اثرات نسبتاً سودمند گردشگری در ایجاد درآمد و اشتغال و بالابردن سطح زندگی روستاهایی که با کمبود

گزینه‌های معیشتی روبه‌رو هستند (Guzman-Parra et al, 2015: 126)؛ توسعه گردشگری می‌تواند از رهیافت‌های اصلی برای بهبود معیشت پایدار روستایی در نظر گرفته‌شود (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۹). به طوری که توسعه گردشگری روستایی به‌عنوان یک فرصت، تحریک اقتصادی و کاهش وابستگی جامعه روستایی به کشاورزی را فراهم کند (Gavrila-Paven, 2015: 111)؛ به‌همین دلیل بیشتر محققان از گردشگری به‌عنوان رویکردی کلیدی برای توسعه روستایی و کاهش فقر در این نواحی تأکید کرده‌اند (Jing and Wu, 2017: 223). علاوه بر این گردشگری صنعتی است که قابلیت‌های زیادی برای ایجاد کسب‌وکارهای جدید دارد و می‌تواند به توسعه اشتغال‌زایی و کارآفرینی در این مناطق کمک کند (اکبرقلی، ۱۳۹۳: ۸۲)؛ بنابراین توسعه صنعت گردشگری عامل مؤثری در توسعه روستایی و احیای روستاهای دورافتاده و مرزی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و زیست‌محیطی است؛ بدین‌صورت که توسعه گردشگری روستایی جذب سرمایه‌های دولتی و خصوصی و ایجاد و توسعه و زیرساخت‌های بهداشتی، حمل‌ونقل، راه‌های ارتباطی و سایر خدمات رفاهی را برای این مناطق به ارمغان آورد؛ به‌همین دلیل توجه به توسعه گردشگری در جوامع روستایی در مناطق مرزی می‌تواند به‌عنوان راهکاری برای احیای معیشت این روستا در نظر گرفته‌شود. در روستاهای مرزی استان سیستان و بلوچستان و روستاهای شهرستان سراوان نیز با توجه به انسداد مرزها، کمبود گزینه‌های امرار معاش و درآمد، به‌علت انزوای جغرافیایی و پتانسیل‌های مختلف این منطقه برای جذب گردشگر و اثراتی که گردشگری می‌تواند بر زندگی روستاهای منطقه داشته‌باشد، بر اهمیت گردشگری در این منطقه افزوده است و به‌عنوان یکی از راهکاری مهم برای معیشت جایگزین روستاییان

است. همچنین تضمین تداوم حیات و بقای روستاهای این منطقه نیازمند یافتن راه‌حل و روش‌های جدید مقابله با مشکلات است که به نوآوری، ابداع، خلق محصولات و فرایندهای روش‌های جدید بستگی زیادی دارد. برای نیل به این هدف، مدیران و برنامه‌ریزان باید به نقش‌هایی روی آورند که متناسب با شرایط تحول محیطی باشد. یکی از راهکارهای مناسب برای توسعه روستایی و احیای معیشت پایدار در روستاهای مناطق مرزی در این منطقه، توجه به توسعه گردشگری است؛ چرا که توسعه گردشگری در این منطقه از آن جهت اهمیت دارد که می‌تواند با بهره‌گیری از منابع طبیعی و انسانی، علاوه بر امکان احیای معیشت روستاهای منطقه، رشد اقتصادی، اجتماعی، ترویج و تولید صنایع دستی محلی در روستاهای این منطقه را به همراه داشته باشد. با توجه به اهمیت توسعه گردشگری در احیای معیشت روستاها و به خصوص روستاهای مرزی که با کمبود گزینه‌های معیشتی روبه‌رو هستند، در تحقیق حاضر به بررسی احیای جوامع روستایی سنتی از طریق توسعه گردشگری در دهستان ناهوک پرداخته شد. برای این پژوهش سؤالات زیر مطرح شد:

- ۱- چه ارتباطی بین گردشگری و احیای معیشت پایدار روستایی در دهستان ناهوک وجود دارد؟ ۲-
- گردشگری بیشترین اثر را بر کدام بُعد معیشت پایدار داشته است؟ ۳- مهم‌ترین موانع توسعه گردشگری در دهستان ناهوک کدامند؟

سرمایه‌ها در روستاهای هدف گردشگری نسبت به روستاهای غیرهدف گردشگری بیشتر است. خلیفه و همکاران (۱۳۹۵)، در مطالعه‌ای به بررسی نقش شناخت توان‌های گردشگری در پایداری جمعیتی و تحلیل روند کاهش جمعیتی در شهرها و روستاهای کرمان پرداختند. نتایج نشان داد که سطح پایداری اجتماعی در مناطقی که به لحاظ گردشگری دارای قابلیت‌های بالایی بودند، بیشتر بوده است. حسینی و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهش خود با عنوان «تحلیل اثرات گردشگری در معیشت پایدار سکونتگاه‌های روستاهای مرزی گمیشان» پرداختند و به این نتیجه رسیدند که علی‌رغم قابلیت گردشگری پذیر این ناحیه، سطح گردشگری پذیر آن پایین است. در سایر کشورها نیز شن^۱ و همکاران (۲۰۰۸)، در پژوهش خود به بررسی ارتباط رویکرد معیشت پایدار و گردشگری پرداختند و به این نتیجه رسیدند که برنامه‌های گردشگری ارتباط زیادی با معیشت پایدار داشته‌اند و معیشت گردشگری را در تحقیقات آینده توصیه کردند. ترسا و ول^۲ (۲۰۰۹)، در مطالعه‌ای به بررسی گردشگری به عنوان یک راهبرد معیشتی پایدار در جامعه روستایی و بومی تایوان پرداخته‌اند. آنان نتیجه گرفتند که معیشت پایدار و توسعه پایدار بدون گردشگری پایدار ناقص هستند و معیشت پایدار عاملی در جهت کاربردی‌تر کردن فعالیت‌ها برای جوامع و حفظ آنهاست. بردن‌هان و ویکنس^۳ (۲۰۱۷)، در پژوهش خود به بررسی اثرات گردشگری بر احیای روستاهای سنتی در چین پرداختند و به این نتیجه رسیدند که بازاریابی گردشگری عاملی مهمی در توسعه و احیای جوامع روستایی است. متئو و سری‌جیش^۴ (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای به بررسی اثرات گردشگری بر

است. همچنین تضمین تداوم حیات و بقای روستاهای این منطقه نیازمند یافتن راه‌حل و روش‌های جدید مقابله با مشکلات است که به نوآوری، ابداع، خلق محصولات و فرایندهای روش‌های جدید بستگی زیادی دارد. برای نیل به این هدف، مدیران و برنامه‌ریزان باید به نقش‌هایی روی آورند که متناسب با شرایط تحول محیطی باشد. یکی از راهکارهای مناسب برای توسعه روستایی و احیای معیشت پایدار در روستاهای مناطق مرزی در این منطقه، توجه به توسعه گردشگری است؛ چرا که توسعه گردشگری در این منطقه از آن جهت اهمیت دارد که می‌تواند با بهره‌گیری از منابع طبیعی و انسانی، علاوه بر امکان احیای معیشت روستاهای منطقه، رشد اقتصادی، اجتماعی، ترویج و تولید صنایع دستی محلی در روستاهای این منطقه را به همراه داشته باشد. با توجه به اهمیت توسعه گردشگری در احیای معیشت روستاها و به خصوص روستاهای مرزی که با کمبود گزینه‌های معیشتی روبه‌رو هستند، در تحقیق حاضر به بررسی احیای جوامع روستایی سنتی از طریق توسعه گردشگری در دهستان ناهوک پرداخته شد. برای این پژوهش سؤالات زیر مطرح شد:

- ۱- چه ارتباطی بین گردشگری و احیای معیشت پایدار روستایی در دهستان ناهوک وجود دارد؟ ۲-
- گردشگری بیشترین اثر را بر کدام بُعد معیشت پایدار داشته است؟ ۳- مهم‌ترین موانع توسعه گردشگری در دهستان ناهوک کدامند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در زمینه گردشگری روستایی مطالعات بسیاری در خارج و داخل کشور انجام شده که برخی از آن‌ها به شرح زیر است: عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۴)، در مطالعه‌ای به بررسی تأثیرات گردشگری بر معیشت پایدار روستایی در دو گروه روستاهای هدف گردشگری و غیرگردشگری پرداختند و به این نتیجه رسیدند که

1. Shen
2. Teresa and Wall
3. Bridenhann and Wickens
4. Mathew and Sreejesh

دارد (جمعه‌پور و احمدی، ۱۳۹۰: ۳۸) و به‌طور قابل توجهی معیشت پایدار جوامع روستایی را سمت و سوی داده‌است (Gentle and Maraseni, 2012: 24). این امر به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر سطح امرارمعاش افراد و خانواده‌ها تأثیر می‌گذارد و از طریق ایجاد درآمد و افزایش اشتغال، باعث توسعه و تحول در مناطق روستایی و افزایش تنوع اقتصاد روستایی می‌شود (Zwiers et al, 2016: 16)؛ به‌همین دلیل، توسعه گردشگری در بحث‌های توسعه پایدار روستاها می‌تواند از ارکان اصلی در ثبات اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی یک منطقه تلقی شود. از طرفی برای رسیدن به چنین تعادلی نیازمند توجه به این صنعت و به‌ویژه در مناطق روستایی است که با کمبود گزینه‌های معیشتی روبه‌رو هستند.

مناطق روستایی کارکردهای بیشتری نسبت به تولید کالاهای کشاورزی دارند و سایت‌های تفریحی، گردشگری، اوقات فراغت، تولید مواد غذایی مخصوص، مصرف و تجارت الکترونیک هستند. در میان مهم‌ترین وظایف آن‌ها می‌توان به مقاصد گردشگری روستایی اشاره کرد (Gavrila-Pavena, 2015: 278). در این زمینه موضوع سند ۱۹۹۴، راهبردهای گردشگری روستایی و توسعه (DECD¹, 2001: 154) با هدف بررسی گردشگری روستایی به‌عنوان راهبرد بالقوه‌ای در جهت خروج نواحی روستایی از زوال بوده‌است؛ از این رو مفهوم گردشگری روستایی و فرهنگ‌های محلی، به‌عنوان روشی برای فرار از رکود و استرس صنعتی شدن بهره می‌برند. از طرفی ترکیب روستا با گردشگری، یک مسیر توسعه نسبتاً مؤثر جهانی است؛ بدین صورت که گردشگری روستایی درآمد و مشاغل اقتصادی را به ارمغان می‌آورد؛ به‌همین دلیل بسیاری از دولت‌ها و محققان معتقد هستند که با افزایش

پایداری و کیفیت زندگی جامعه روستایی در مقصد گردشگری پرداختند و به این نتیجه رسیدند که گردشگری به‌عنوان عامل مهمی در توسعه پایدار و افزایش کیفیت زندگی بازی می‌کند و مدیریت موفق کسب‌وکارهای گردشگری، پایداری جامعه و رفاه آن‌ها را فراهم می‌آورد. مرور مطالعات نشان داد که تحقیقات چندانی در زمینه احیای معیشت پایدار روستایی از طریق توسعه گردشگری در منطقه مورد مطالعه انجام نگرفته‌است.

گردشگری عبارت است از فعالیت‌های افرادی که برای استراحت، کار و غیره به خارج از محیط سکونت معمول خویش سفر می‌کنند (پاپلی‌یزدی، ۱۳۸۵: ۱۳). در تعریف دیگر، گردشگری یک صنعت خدماتی است که شامل تعدادی از ترکیبات مادی و غیرمادی است که گردشگر در جهت برآوردن نیازها و آرزوهای خود انجام می‌دهد (Smaranda et al, 2014: 507). از سوی دیگر، گردشگری روستایی نیز جزئی از صنعت گردشگری است که می‌تواند نقش عمده‌ای در توانمندسازی مردم محلی و تنوع‌بخشی به اقتصاد از طریق رونق صنایع دستی و صنایع بومی- محلی با سایر بخش‌های اقتصادی نواحی روستایی ایفا کند.

گردشگری روستایی رهیافت جدیدی در متون توسعه روستایی است که همانند توسعه، ابعاد و آثار گوناگونی دارد (اسماعیلی، ۱۳۹۴: ۲). گردشگری روستایی بخشی از خود گردشگری است که با هدف گردش و تفریح در نواحی روستایی انجام شود (Su et al, 2016: 8). این نوع گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد بوده که می‌تواند ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی- اجتماعی و اکولوژیکی جوامع روستایی قلمداد شود (Harilal and Tichaawa, 2018: 26). به‌طوری که توسعه آن به‌عنوان یکی از استراتژی‌های توسعه روستایی مزایای بسیاری برای معیشت پایدار روستایی

1. Department for Education and Child Development

بازارهای روستایی و جوامع و دولت‌ها بدون توجه به موقعیت، چشم‌انداز یا مناطق حفاظت‌شده در این نواحی است.

دیدگاه دوم، دیدگاه گردشگری به مثابه رهیافت توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی است. در این رهیافت توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی خواهان رشد بلندمدت گردشگری بدون آثار مخرب بر زیست‌بوم‌های طبیعی است (رضوانی و صفایی، ۱۳۸۴: ۴۵). در این رهیافت توسعه گردشگری به مثابه چرخ‌هایی برای توسعه پایدار قلمداد می‌شود و اصول اساسی توسعه پایدار همانند کاهش فقر، عدالت و توزیع درآمد برابر میان نسلی و بین نسلی، تنوع زیستی مدنظر است؛ بنابراین از این رهیافت جدید (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۵) مفهوم پایداری عمدتاً با معیارهایی همچون سهم گردشگری در کاهش فقر، توزیع درآمد، ثروت و منابع قدرت اقتصادی و پایداری معیشت ساکنان محلی و نیز مفهوم پایداری محیطی با معیارهایی همانند مشارکت در حفظ طبیعت (تنوع زیستی)، دسترسی و منافع ناشی از مشارکت و مانع از گرم‌شدن و درنهایت مفهوم پایداری اجتماعی-فرهنگی با معیارهای همانند رعایت حقوق زمین و مردم محلی، رعایت زندگی شرافتمندانه و افزایش رضایتمندی مردم، توانمندسازی و مشارکت فعالانه مردم محلی رعایت شرایط و حقوق کار مشخص می‌شود. با توجه به رهیافت مذکور و مفاهیم و معیارهای به کار گرفته‌شده در آن، با بهره‌گیری از گردشگری روستایی که می‌تواند فرصت‌هایی جدید را برای جوامع روستایی فراهم آورد و از دیگر موجبات حفظ و پایداری این مناطق در طول زمان تضمین کند، می‌توان گامی در جهت توسعه روستایی ایران برداشت (اعظمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۹). از آنجا که ماهیت صنعت گردشگری ایجاد اشتغال و درآمد متنوع‌سازی اقتصاد، مشارکت اجتماعی و استفاده از منابع محلی است، بخش اعظم

گردشگری روستایی، مهاجرت جمعیت در مناطق روستایی کاهش می‌یابد.

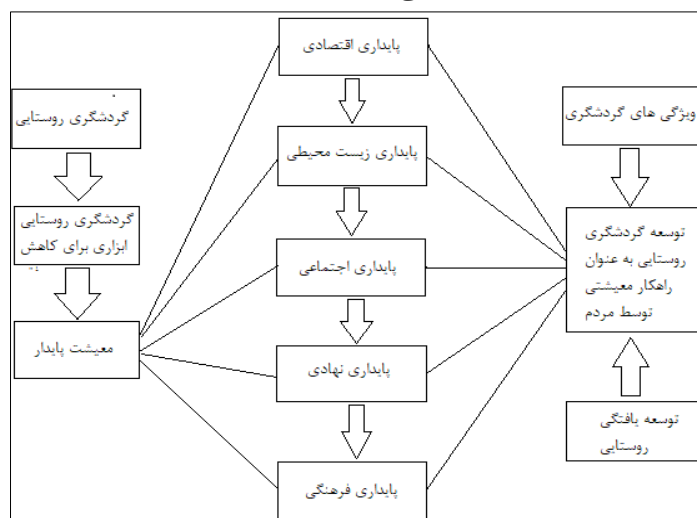
در ارتباط با گردشگری روستایی دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده‌است. اولین مورد دیدگاه گردشگری به مثابه سیاستی برای بازساخت سکونت‌های روستایی است (Youa and Zhang, 2017: 10). در دیدگاه گردشگری به مثابه سیاستی برای بازساخت سکونت‌های روستایی گردشگری روستایی، در وهله اول ساکنان روستایی را استخدام می‌کند. سپس به بازیافت و تعویض زیرساخت‌های روستایی موجود و منابع میراثی به‌عنوان امکانات و جاذبه‌های گردشگری می‌پردازد (Daniela Matei, 2015: 431) زیرا گردشگری روستایی در فضاهایی شکل می‌گیرد که ویژگی‌های سنتی بیشتری نسبت به محیط‌های شهری دارد؛ یعنی هرچه روستا سنتی‌تر باشد، گردشگران بیشتری را به خود جلب می‌کند (Mariana and Burghelab, 2015: 277)؛ به‌طوری که گاه برای اینکه روستا سنتی‌تر جلوه کند، باید سرمایه‌گذاری کرد و با بازسازی ساختمان‌ها و تأسیسات و البسه روستایی و صنایع روستایی آن، در وضعیت عصر سنت و کشاورزی قرار دارد (منوچهری و فراهانی، ۱۳۹۴: ۸۶)؛ از این رو گردشگر از یک سوی به احیای اجزای اجتماع محلی یعنی مردم، میراث فرهنگی و ویژگی‌های منحصر به فرد آن‌ها می‌پردازد و از سوی دیگر، برای بسیاری از جوامع کوچک و روستایی به‌عنوان یکی از بخش‌های جدید در حال رشد در روستا، فرهنگ‌های شغلی جدیدی ایجاد می‌کند (جورج و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۸). در این دیدگاه گردشگری روستایی به‌عنوان یک روند شدید در سراسر جهان، نباید صرفاً به‌عنوان یک نوع فعالیت گردشگری شناخته شود؛ بلکه باید به‌عنوان یک ابزار برای حفاظت و بازسازی جامعه روستایی و فرهنگ روستایی نیز شناخته شود (Yang and Fik, 2014: 146). این در حالی است که این نوع از گردشگری روستایی توسط

میانجی شده‌اند و در همان زمان برجسته می‌شوند. بر این اساس، استفاده از رویکرد معیشت پایدار از ابعاد کلیدی توسعه پایدار روستایی است (سجاسی‌قیداری و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۶) که متأثر از پارادایم جدید توسعه و حرفه‌گرایی نو برای کاهش فقر، افزایش درآمد و بهبود استانداردهای عمومی زندگی مردم روستایی ارائه شد و هدف از این رویکردها شناسایی دانش‌ها و روش‌های غالباً متنوع روستاییان در تداوم امرار معاش است و این اطلاعات بایستی از طریق روش‌های مشارکتی و با همکاری روستاییان در سطح محلی گردآوری شود (احمدرش و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۳). سرمایه‌های معیشتی گردشگری، هسته مرکزی معیشت پایدار مبتنی بر گردشگری را شکل می‌دهد و برای جوامع فقیر محلی عواملی بنیادی به‌شمار می‌رود. چهارچوب معیشت پایدار مبتنی بر گردشگری سرمایه‌های معیشتی، از سرمایه‌های انسانی، اجتماعی، طبیعی، اقتصادی (مالی) و نهادی تشکیل می‌شود (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۴: ۷)؛ بنابراین می‌توان گفت که توسعه گردشگری ضمن توسعه روستایی، توسعه اقتصادی و بازساخت سکونت‌های روستایی، می‌تواند اثرات چشم‌گیری در معیشت پایدار روستایی داشته‌باشد.

مشکلات عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی روستایی نیز به فقدان این عوامل برمی‌گردد. گردشگری روستایی با حل مسائل و مشکلات فوق می‌تواند به توسعه پایدار روستایی کمک کند؛ به‌همین دلیل بسیاری از برنامه‌ریزان اجتماعی-اقتصادی در کشورهای اروپایی، گردشگری را روشی مطمئن با چشم‌اندازی بسیار روشن برای توسعه روستاها به‌ویژه محروم‌ترین آن‌ها معرفی کرده‌اند.

در دهه ۱۹۸۰ رویکرد معیشت پایدار (SLA) به‌عنوان یک فلسفه جامع و یکپارچه برای توسعه پایدار روستایی پیشنهاد شد (طولابی‌نژاد و پایدار، ۱۳۹۷: ۲۰۲). رویکرد یا دیدگاه سوم، رهیافت گردشگری به‌مثابه راهبردهای معیشت پایدار است. راهبردهای معیشت پایدار راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در راستای تغییر الگوی زندگی و فعالیت کنونی به الگویی مطلوب است.

در حال حاضر این راهبرد تمرکز خود را از شیوه‌های کشاورزی به گردشگری تغییر داده‌است. در رویکرد معیشت پایدار، دارایی توانایی‌هایی از معیشت مهم است که با دارایی‌ها و فعالیت‌های جامعه روستایی همپوشانی دارند و میان مؤسسات و روابط اجتماعی

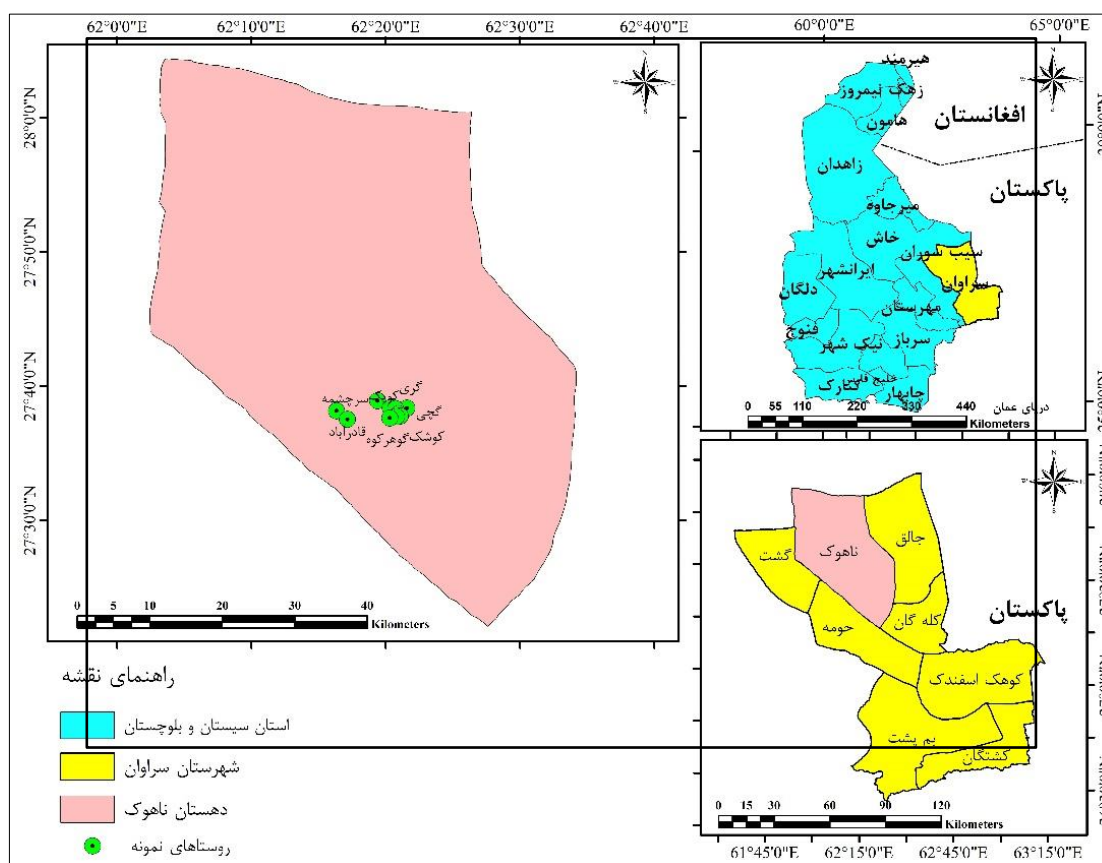

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش
(ترسیم نگارندگان، ۱۳۹۷)

منطقه مورد مطالعه

دهستان ناهوک از جمله مناطق نمونه گردشگری در شهرستان سراوان و استان سیستان و بلوچستان است. این دهستان در طول جغرافیایی ۶۲ درجه و ۲۰ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۲۷ درجه و ۲۷ دقیقه شمالی و با ارتفاع متوسط ۱۲۰۰ متر از سطح دریا واقع شده است. دهستان ناهوک در میان دره‌ای قرار گرفته است که در قسمت مرکزی دره رودخانه فصلی نسبتاً بزرگی قرار دارد که به هنگام بارندگی پر از آب می‌شود و منازل مسکونی، زمین‌های مسکونی،

زمین‌های کشاورزی و باغات آن در کوهپایه قرار گرفته‌اند. ناهوک از خوش‌آب‌وهواترین مناطق شهرستان سراوان است و مسافران زیادی به‌ویژه در فصل تابستان از این منطقه بازدید می‌کنند. «دره‌نگاران با قدمتی ۱۰ هزارساله، قلعه زیبای ناهوک، مسجد قلعه ناهوک، مقبره شیخ حسام‌الدین، تصاویر پیر گوران و سیکندر، چاه واجه، دروازه دلینوک، آبشار چوتین‌گون، آبشار پالیزوک و قنات پرآب» از جمله جاذبه‌های دیدنی در دهستان ناهوک هستند (شکل ۳ و ۴).

شکل ۲. نقشه منطقه مورد مطالعه و روستاهای نمونه

(ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷)

شکل ۳. تصاویری از کمپ گردشگری دهستان ناهوک
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷)

شکل ۴. آبشار پالیزوک (سمت راست) و آبشار چوتین گون (سمت چپ) در دهستان ناهوک
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷)

متغیرها در پژوهش با توجه به موضوع و ماهیت تحقیق روش پرسشنامه‌ای و مصاحبه است که با توجه به اهداف پژوهش تدوین شده است. برای برآورد حجم نمونه از روش نمونه‌گیری سهم‌ای و با استفاده از فرمول کوکران ۳۱۰ نمونه تعیین شد. همچنین از ۴۴ روستای دهستان ۱۱ روستا که دارای جاذبه‌های گردشگری بوده است، به‌عنوان روستاهای مورد مطالعه انتخاب شد (جدول ۱). برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. برای بررسی ارتباط خطی توسعه گردشگری و معیشت پایدار از

روش تحقیق

تحقیق حاضر در زمره تحقیقات کاربردی و از نظر روش، در چارچوب روش توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد. جمع‌آوری اطلاعات به دو روش اسنادی و میدانی بوده است. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستایی دهستان ناهوک در شهرستان سراوان است. داده‌ها و اطلاعات در دو سطح توصیفی و تحلیلی با نرم‌افزار *SPSS* تجزیه و تحلیل شد. داده‌های کیفی نیز از طریق مشاهده و مصاحبه با مطلعان محلی جمع‌آوری شد. ابزار گردآوری داده‌ها و اندازه‌گیری

آزمون تحلیل واریانس و آماره فیشر و برای بررسی اثرات گردشگری بر احیای جوامع سنتی در روستاهای منطقه مورد مطالعه از آزمون رگرسیون چندمتغیره و مدل تحلیل مسیر بهره گرفته شد. برای بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در منطقه مورد مطالعه نیز از طریق مصاحبه با مطلعان محلی، فیش برداری از برداشت‌های میدانی و به صورت کیفی تحلیل و بررسی شد.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیتی و تعداد نمونه روستاهای مورد مطالعه

ردیف	روستا	جمعیت	تعداد خانوار	درصد نمونه	تعداد نمونه
۱	دزه نگاران	۱۰۶	۳۵	۲/۳۲	۷
۲	سرچشمه	۱۳۰	۳۷	۲/۲۹	۷
۳	کوشکوک	۹۵۹	۲۷۸	۱۷/۱۸	۵۳
۴	کوپک	۱۴۷۷	۴۰۱	۲۴/۷۸	۷۷
۵	نصرت‌آباد	۵۴۴	۱۶۳	۱۰/۰۷	۳۱
۶	گوهرکوه	۴۷۳	۱۲۳	۷/۶۱	۲۴
۷	سهرآباد	۱۰۵۹	۲۶۴	۱۶/۳۲	۵۱
۸	قادرآباد	۴۱۷	۱۱۳	۶/۸۶	۲۱
۹	پیرگوران	۱۰۳	۳۵	۲/۱۶	۷
۱۰	گری	۱۱۱	۳۲	۱/۹۸	۶
۱۱	گچی	۵۵۵	۱۳۷	۸/۴۷	۲۶
	جمع	۵۹۳۴	۱۶۱۸	۱۰۰	۳۱۰

(منبع: مرکز آمار، ۱۳۹۵، یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

با توجه مبانی نظری و مطالعات گذشته، متغیرها و مؤلفه‌های درج شده در جدول (۲) برای این پژوهش ارائه شد که دربرگیرنده رویکرد معیشت پایدار می‌باشد.

جدول ۲. ابعاد، شاخص‌ها و معرف‌های تحقیق

ابعاد	شاخص‌ها	گویه‌ها و معرف‌ها
روستایی‌ها	بهداشتی	بهبود موارد بهداشتی، بهره‌مندی از امکانات بهداشتی، رضایت از میزان دسترسی به خدمات بهداشتی.
	تعامل اجتماعی	ارتباط با محیط خارج از روستا بر اثر ارتباط با گردشگران، میزان احساس غرور و افتخار، میزان تقلید از رفتار گردشگران، فرصت ملاقات مردم با فرهنگ‌های مختلف، همبستگی اجتماعی فرهنگ بومی، تعامل و مبادلات فرهنگی.
	کیفیت زندگی	کاهش جرم و جنایت، میزان امکانات و فعالیت‌های تفریحی، میزان احساس راحتی و آرامش، تفریح و اوقات فراغت.
	امنیت فردی و اجتماعی	ایمنی و سهولت در تردد، امنیت اجتماعی در روستا، میزان سرقت از خانوارهای روستایی.
	آموزش	دسترسی به زیرساخت‌های آموزشی، میزان سطح آگاهی و کسب اطلاعات روستاییان، بهره‌مندی از امکانات آموزشی.
	تعلق مکانی	تمایل به مهاجرت از روستای محل زندگی، ماندگاری در روستای محل زندگی، گرایش خانوارهای روستایی به سبک و شیوه زندگی شهری.
	وضعیت درآمد و پس‌انداز	ظرفیت پس‌انداز خانوارهای روستایی، میزان رضایت از پس‌انداز، ایجاد زمینه پس‌انداز برای خانوار، میزان درآمدها در بخش گردشگری، میزان رضایت از درآمد.

احیای معیشت روستاهای سنتی از طریق توسعه گردشگری (موردشناسی: دستان ناهوک، شهرستان سراوان)

تنوع‌سازی اقتصاد روستایی، میزان سهولت در فروش محصولات روستاییان به گردشگران، احیاء و رونق بخشی تولیدات بومی، فروش صنایع دستی.	اقتصاد محلی	
میزان هزینه‌های حمل‌ونقل، تغییرات در قیمت زمین‌های روستا، افزایش قیمت کالا و خدمات، میزان مصرف سوخت وسایل نقلیه موتوری.	هزینه‌ها	
تنوع فرصت‌های شغلی، رونق اشتغال فصلی، ایجاد اشتغال برای افراد بومی، میزان افزایش سطح اشتغال در بخش گردشگری، میزان جلوگیری از خروج نیروی کار از روستا، گرایش نیروی کار جوان به مشاغل دیگر.	اشتغال	
دسترسی به کالاهای مصرفی بادوام و کم‌دوام، دسترسی آسان به بازار فروش محصولات محلی، دسترسی به حمل‌ونقل، دسترسی به اطلاعات سودمند برای معیشت در رابطه با اثرات گردشگری.	دسترسی	
میزان آسیب به گونه‌های گیاهی و جانوری منطقه، میزان تخریب منطقه، مدیریت زباله و پسماند، زیبایی و جذابیت منطقه.	کیفیت محیط	کالبدی محیطی
میزان آلودگی زیست‌محیطی، میزان ترافیک در منطقه، میزان آلودگی صوتی، میزان آلودگی منابع خاک و باغات، میزان رهاسازی زباله در ساحل.	آسیب‌پذیری	
تغییر بافت سنتی روستا، احداث معابر جدید در روستا، میزان تغییر در کالبد روستا از لحاظ ساخت‌وساز، تعریض و اصلاح هندسی معابر روستا.	بافت روستا	
توسعه مسکن جدید، افزایش قیمت زمین‌های نزدیک به مکان‌های جاذبه گردشگری، میزان افزایش قیمت خانه‌های مسکونی، میزان استفاده از مصالح بادام و مقاوم در برابر حوادث.	مسکن	
میزان مشارکت در برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری پایدار، میزان مشارکت در تصمیم‌گیری برای گردشگری پایدار در محل، تمایل به مشارکت در مدیریت روستا، شرکت در ارتقاء سطح آموزش به مردم محلی در رابطه با حفاظت از محیط‌زیست.	مشارکت	فرهنگی
میزان حمایت از سرمایه‌گذاری دولت در زمینه گردشگری، میزان حمایت از توسعه بیشتر فعالیت‌ها و خدمات گردشگری در منطقه، میزان حمایت از توسعه طرح‌های گردشگری پایدار مبتنی بر اجتماع محلی، شرکت در مبادلات فرهنگی میان ساکنان محلی و بازدیدکنندگان.	حمایت و پشتیبانی جامعه محلی	
چگونگی تقسیم منافع حاصل از گردشگری، منافع اقتصادی ادراک‌شده، مزایای اجتماعی ادراک‌شده، منافع فرهنگی ادراک‌شده.	درک منافع حاصل از گردشگری	

(منبع: عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴؛ امینی و زیدی، ۲۰۱۵؛ Fitri Amir et all, 2015)

جدول ۳. آلفای محاسبه‌شده برای هر یک از ابعاد تحقیق

ردیف	مؤلفه	شماره سؤالات	تعداد سؤال	آلفا
۱	فرهنگی	۱ تا ۱۰	۱۰	۰/۶۴۴
۲	اجتماعی	۱۱ تا ۲۶	۱۶	۰/۸۲۳
۳	اقتصادی	۲۷ تا ۴۷	۲۱	۰/۹۰۳
۳	محیطی - کالبدی	۴۸ تا ۶۵	۲۶	۰/۸۵۹
۵	نهادی	۶۶ تا ۷۴	۹	۰/۷۲۳
	کل سؤالات	۱-۷۴	۷۴	۰/۹۴۱

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

به‌منظور سنجش پایایی، از یک نمونه اولیه شامل ۳۵ پرسش‌نامه پیش‌آزمون گرفته‌شد و میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ محاسبه‌شد. آلفای به‌دست‌آمده برای ابعاد مختلف در جدول (۳) آورده شده‌است. با توجه به اینکه میزان کل ۰/۹۴ بالاتر از ۰/۷۰ است، می‌توان گفت که مقیاس از پایایی قابل‌قبولی برخوردار است. روایی ابزار سنجش نیز با استفاده از روایی محتوا توسط کارشناسان امر مورد تأیید قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

بین توسعه گردشگری و احیای معیشت پایدار روستاییان در منطقه مورد مطالعه است.

جدول ۵. تحلیل واریانس عوامل تأثیرگذار بر احیای معیشت از طریق گردشگری

ضرب همبستگی چندگانه	ضرب تعیین	ضرب تعیین تصحیح شده	اشتباه معیار
۰/۹۹۹	۰/۹۹۸	۰/۹۹۸	۰/۰۱۶

(منبع: یافته‌های تحقیق ۱۳۹۷)

بررسی جدول آنالیز واریانس (جدول ۶) و سطح معنی‌داری که کمتر از ۰/۰۱ است، نشان‌دهنده آن است که فرض صفر مبنی بر عدم معنی‌داری مدل رگرسیون با اطمینان ۹۹ درصد رد می‌شود که نشان‌دهنده معناداری مدل است؛ بنابراین می‌توان از این متغیر (گردشگری) برای پیش‌بینی متغیر وابسته (پایداری معیشت روستایی) استفاده کرد. براساس یافته‌های آزمون تحلیل واریانس می‌توان این چنین اظهار کرد که ورود گردشگران و توسعه صنعت گردشگری روستایی در دهستان ناهوک اثرات مثبتی بر معیشت پایدار روستایی منطقه مورد مطالعه داشته و باعث افزایش پایداری معیشت خانوارهای روستایی از طریق بهبود وضعیت اقتصادی، جذب سرمایه‌های دولتی در جهت بهبود امکانات و تسهیلات و خدمات و به‌طور کلی، بهبود وضعیت اهالی در سطوح مختلف اجتماعی-اقتصادی و کالبدی شده‌است. این امر به‌نوبه خود کاهش تمایل به مهاجرت و تداوم ماندگاری در روستاهای محل سکونت را افزایش داده است. از سوی دیگر، در مواردی اثرات منفی گردشگری روستایی به‌صورت پسماندهای زباله و ایجاد آلودگی در باغات و مزارع روستا خود را نشان داده‌است؛ از این رو می‌توان گفت، توسعه گردشگری رابطه خطی و مناسبی با افزایش معیشت پایدار در منطقه مورد مطالعه داشته‌است.

توزیع پرسش‌نامه بین خانوارهای روستاهای نمونه حاکی از آن است که بیشترین فراوانی سنی پاسخ‌دهندگان تحقیق ۳۰ تا ۳۹ سال بوده‌است که ۳۵/۸ درصد از کل جمعیت هدف (یا نمونه) را شامل می‌شود. از نظر تحصیلات، ۶۶/۵ درصد از پاسخگویان دارای مدرک دیپلم و بالاتر بوده، از نظر جنسیت ۶۴/۲ درصد پاسخگویان مرد و ۶۶/۸ درصد از پاسخگویان متأهل بوده‌اند. توصیف فراوانی جمعیت مورد مطالعه در جدول (۴) آورده شده‌است.

جدول ۴. توصیف فراوانی جمعیت مورد مطالعه

مشخصات پاسخ‌دهنده	بیشترین پاسخگو	تعداد پاسخگو	درصد
سن	۲۹-۳۰	۱۱۱	۳۵/۸
تحصیلات	دیپلم به بالاتر	۲۰۶	۶۶/۵
جنسیت	مرد	۱۹۹	۶۴/۲
تأهل	متأهل	۲۰۷	۶۶/۸

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

بررسی اثرات توسعه گردشگری و احیای معیشت پایدار روستایی

برای بررسی سؤال اول پژوهش و در راستای رابطه خطی بین گردشگری و احیای معیشت روستای مرزی، از تحلیل واریانس و آماره فیشر استفاده شده‌است. با توجه به یافته‌های جدول (۵)، مقدار ضریب تعیین و ضریب تعیین تصحیح شده برای مدل به‌کاررفته در پژوهش برابر با ۰/۹۹۸ که نزدیک به عدد ۱ است و نشان می‌دهد، متغیر مستقل ۰/۹۹ واحد تغییرات مربوط به متغیر وابسته را تبیین می‌کند. همچنین میزان انحراف استاندارد ضریب تعیین برابر با ۰/۰۱۶ است که بسیار کوچک‌تر از ضریب تعیین است؛ بنابراین مدل برازش داده‌شده برای انجام پژوهش مناسب است که نشان‌دهنده رابطه خطی و مستقیم

جدول ۶. تحلیل واریانس وجود رابطه خطی بین توسعه گردشگری و احیای جوامع سنتی

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F آماره	سطح معناداری
اثر رگرسیون	۴۸/۰۷۵	۵	۹/۶۱۵	۳۷۲۱۷/۱۵۰	۰/۰۰۰
باقی مانده	۰/۰۷۹	۳۰۴	۰/۰۰۰		
کل	۴۸/۱۵۳	۳۰۹			

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

ایجاد همبستگی فرهنگی بومی، ایجاد تعامل و مبادلات فرهنگی و تقویت فرهنگ محلی با احیای برخی از سنت‌ها و صنایع دستی و بازی‌های محلی شده است. اثرات گردشگری در بُعد پایداری اقتصادی با میزان ۰/۲۶۵ در مرتبه بعدی قرار گرفته است. هرچند اثرات گردشگری بر بُعد اقتصادی کمتر از بقیه ابعاد بالا بوده، ولی گردشگری اثرات مثبتی را بر این بُعد داشته است؛ به طوری که توسعه گردشگری در طی چند سال گذشته از طریق متنوع‌سازی اقتصاد محلی و دسترسی سریع به بازارهای محلی در جهت فروش محصولات محلی و کاهش هزینه‌های حمل و نقل ناشی از آن، سبب بالارفتن سطح درآمد خانوارهای روستایی و افزایش پس‌انداز بومیان و افزایش سطح اشتغال از طریق ایجاد مشاغل جدید با فروش صنایع دستی و غذای محلی در روستا شده است. در نهایت اثرات گردشگری روستایی در روستای ناهوک با توجه به مدل رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد که کم‌ترین اثرات مربوط به کالبدی-محیطی با میزان ۰/۱۸۲ است که دارای آثار مثبت و منفی است؛ چرا که در حوزه کالبدی سبب بهبود اصلاح و احداث معابر جدید افزایش قیمت خانه‌های مسکونی، توسعه مسکن جدید و میزان استفاده از مصالح بادوام و مقاوم در برابر حوادث، تغییر در کالبد روستا به لحاظ ساخت و ساز شده است و از طرف دیگر، در حوزه محیطی با ایجاد آلودگی در محیط‌های گردشگری سبب کاهش زیبایی مناطق گردشگری و آسیب به گونه‌های گیاهی و جانوری شده است.

برای بررسی سؤال دوم پژوهش و در راستای اثرات توسعه گردشگری روستایی در ابعاد پنج‌گانه معیشت پایدار (اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی-محیطی، نهادی) در دهستان ناهوک از مدل رگرسیون چندمتغیره استفاده شد. بررسی یافته‌های این آزمون (جدول ۷) و با توجه به ضریب بتا نشان داد که بیشترین اثر توسعه گردشگری مربوط به پایداری نهادی با ضریب بتای ۰/۳۶۳ بوده است و گردشگری روستایی اثرات مثبتی چون افزایش تمایل مردم در مشارکت برنامه‌ریزی مدیریت گردشگری پایدار، ارتقاء سطح آموزش به مردم محلی در رابطه با حفاظت از محیط زیست، افزایش حمایت در میزان سرمایه‌گذاری دولت در زمینه گردشگری و حمایت از توسعه طرح‌های گردشگری پایدار مبتنی بر اجتماع محلی و تقسیم منافع حاصل از گردشگری شده است. پس از پایداری نهادی، بیشترین تأثیرات گردشگری روستایی مربوط به بُعد اجتماعی با میزان ۰/۳۰۹ بوده و توسعه گردشگری افزایش ارتباط با محیط خارج از روستا منجر به افزایش همبستگی اجتماعی، تعامل اجتماعی شده است. همچنین در سایر موارد با بهبود زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی، افزایش ایمنی و سهولت تردد، تأمین امنیت فردی و اجتماعی، ارتقاء احساس راحتی و آرامش، منجر به تقویت احساس غرور و افتخار، احساس تعلق مکانی و افزایش کیفیت زندگی و کاهش مهاجرت‌های روستایی و افزایش ماندگاری روستاییان منطقه شده است. میزان اثرات توسعه گردشگری در بُعد فرهنگی با میزان ۰/۲۸۵ منجر به افزایش فرصت ملاقات با فرهنگ‌های مختلف،

جدول ۷. ضرایب اثرات عوامل بر میزان پایداری و احیای جوامع سنتی

معناداری	T	ضریب غیراستاندارد		ضریب استاندارد	عوامل
		B	خطای استاندارد	BETA	
۰/۰۰۰	۶/۸۵۴	۰/۰۶۳	۰/۰۰۹	-	عرض از مبدأ
۰/۰۰۰	۱۱۷/۵۲۹	۰/۱۹۸	۰/۰۰۲	۰/۲۸۵	فرهنگی
۰/۰۰۰	۸۹/۴۱۰	۰/۲۰۴	۰/۰۰۲	۰/۳۰۹	اجتماعی
۰/۰۰۰	۷۴/۱۴۵	۰/۱۹۹	۰/۰۰۳	۰/۱۸۲	کالبدی- محیطی
۰/۰۰۰	۱۱۰/۴۴۰	۰/۱۹۷	۰/۰۰۲	۰/۳۶۳	نهادی
۰/۰۰۰	۷۳/۱۸۳	۰/۱۸۲	۰/۰۰۲	۰/۲۶۵	اقتصادی

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

نهادی (۰/۳۶۳) و عامل اقتصادی (۰/۳۲۴) و کمترین اثر کلی مربوط به بُعد کالبدی- محیطی (۰/۱۸۴) بوده است.

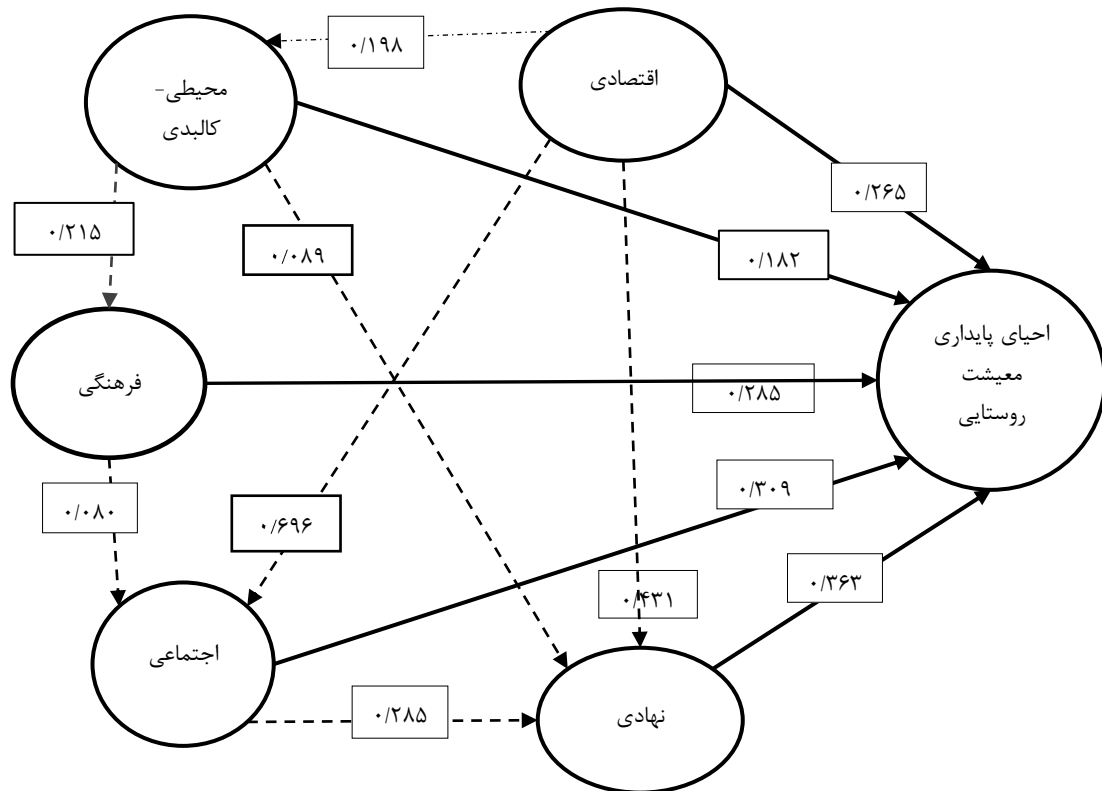
جدول ۸. اثرات مستقیم و غیرمستقیم و کلی ابعاد بر معیشت پایدار

ابعاد	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کلی	اولویت
نهادی	۰/۳۶۳	-	۰/۳۶۳	۱
اجتماعی	۰/۳۰۹	-	۰/۳۰۹	۳
فرهنگی	۰/۲۸۵	۰/۰۰۱	۰/۲۸۶	۴
اقتصادی	۰/۲۶۵	۰/۰۵۹	۰/۳۲۴	۲
کالبدی- محیطی	۰/۱۸۲	۰/۰۰۲	۰/۱۸۴	۵

(منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

همچنین اثرات مستقیم و غیرمستقیم هر یک از ابعاد و مؤلفه‌های تحقیق بر احیای معیشت پایدار روستایی در دهستان ناهوک نیز در شکل (۵) نشان داده شده است.

بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم (جدول ۸) هر یک از ابعاد فرهنگی، اجتماعی، کالبدی- محیطی، نهادی و اقتصادی بر احیای پایداری معیشت در سطح روستاهای نمونه از مدل تحلیل مسیر استفاده شده است. در این مدل ابعاد پنج‌گانه فوق به‌عنوان متغیرهای مستقل و احیای پایداری معیشت روستایی به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. بررسی یافته‌های این مدل نشان‌دهنده تأثیر مثبت این ابعاد بر احیای پایداری معیشت در روستاهای منطقه شده است. یافته‌ها نشان داد، بین تمام مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی، محیطی- کالبدی، فرهنگی و نهادی با پایداری معیشت روستایی حاصل از گردشگری رابطه معناداری وجود دارد؛ اما از این میان و در زمینه اثرات مستقیم، غیرمستقیم و کلی نشان می‌دهد که بیشترین اثر کلی مربوط به عامل

شکل ۵. مدل تحلیل مسیر عوامل (مستقیم و غیرمستقیم) بر احیای معیشت پایدار
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷)

عدم سرمایه‌گذاری بخش‌های خصوصی و دولتی، کم‌توجهی و نبودن زیرساخت‌های اولیه همچنین کمبود افراد متخصص در امر گردشگری و نبودن مدیریت صحیح در استفاده از منابع گردشگری اشاره کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

یکی از دلایل عقب‌ماندگی مناطق روستایی به خصوص در مناطق مرزی، محدودبودن گزینه‌های توسعه اقتصادی آنهاست. امرار معاش و درآمد آنها نیز به وسیله روش‌های سنتی فراهم می‌شود. برای تحرک اقتصاد روستایی در این مناطق، فراهم کردن جایگزینی برای استفاده از منابع محلی یک امر اجتناب‌ناپذیر است. با توجه به اثرات نسبتاً سودمند، درآمد و ایجاد

برای بررسی سؤال سوم پژوهش و در راستای عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی در منطقه مورد مطالعه از روش کیفی و مصاحبه با مدیران و مطلعان محلی استفاده شد. بررسی‌ها در این زمینه نشان داد که علی‌رغم تلاش‌های مسئولان محلی و مشارکت‌های مردمی در ایجاد زیرساخت‌های امنیتی و بالابردن کیفیت ارائه خدمات مطلوب برای گردشگری، همچنان روستاهای این منطقه با مشکل مواجه هستند. از عوامل اصلی عدم توسعه گردشگری در روستاهای منطقه، عدم تأمین زیرساخت‌های اولیه چون عدم دسترسی به مواصلات مناسب و باکیفیت به جاذبه‌های گردشگری موجود در روستا و مشکلات امنیتی که نتیجه موقعیت مرزی روستاست. از دیگر موانع توسعه گردشگری در این منطقه می‌توان به

منطقه شده است. یافته‌ها نشان داد، توسعه گردشگری در روستاهای منطقه بیشترین اثرات را بر ابعاد نهادی، فرهنگی و اجتماعی داشته است. هرچند در زمینه این ابعاد می‌توان گفت که توسعه گردشگری، هم اثرات مثبت و هم اثرات منفی بر زندگی خانوارهای روستایی منطقه داشته است؛ به عنوان مثال، عدم رعایت اصول اخلاقی توسط گردشگران نارضایتی‌هایی را برای جامعه میزبان به همراه داشته است. چنانکه هم‌اکنون به علت بروز پیامدهای زیست‌محیطی و اجتماعی-فرهنگی در منطقه سبب کاهش دوره فعالیت کمپ^۱ گردشگری در دهستان ناهوک شده است. اثرات اقتصادی گردشگری روستایی در دهستان ناهوک نشان می‌دهد که گردشگری در این منطقه بیشترین اثر را بر اشتغال محلی داشته است و مغازه‌داران در این ایام فروش بیشتری داشته‌اند. باین حال، متأسفانه به علت امکانات و تسهیلات حمل‌ونقل و شبکه ارتباطی مناسب، ناآگاهی‌های لازم افراد روستا از توانایی‌ها و فرصت‌های اقتصادی حاصل از پیامدهای مثبت گردشگری موجب شده است تا روستاییان نتوانند آن‌گونه که باید از فرصت‌های اقتصادی حاصل از گردشگری استفاده کنند. یکی از پیامدهای منفی گردشگری روستایی ایجاد مشاغل موقت است که حل آن با برنامه‌ریزی‌های درازمدت و طولانی به همراه سرمایه‌گذاری کلان و تغییر ساختارهای گردشگری نیاز دارد.

همچنین کمترین اثر نیز مربوط به بُعد کالبدی-محیطی بوده است؛ به صورتی که علاوه بر وجود جاذبه‌های متعدد در مناطق روستایی، دسترسی به تسهیلات زیرساختی و رفاهی یک امر مهم و حیاتی برای رشد و توسعه گردشگری محسوب می‌شود. در ناحیه مورد مطالعه بخش‌های اقتصادی مربوط به

اشتغال، گردشگری بهترین گزینه برای بالابردن شیوه زندگی روستایی و برای القای تغییرات مثبت در توزیع درآمد در مناطق محروم و به‌ویژه مناطق مرزی است که دارای جاذبه‌های گردشگری‌اند. برای توسعه گردشگری در این منطقه حمایت اجتماعات محلی برای توسعه آن یک عامل مهم در مدیریت موفق و بازاریابی گردشگری مبتنی بر جامعه است و نقش مهمی در توسعه پایدار گردشگری و به تبع معیشت پایدار خانوارها بازی می‌کند. در روستاهای شهرستان سراوان نیز با توجه به کمبود گزینه‌های امرار معاش و درآمد به علت انزوای جغرافیایی و همچنین پتانسیل‌های مختلف و بی‌شماری که این منطقه برای جذب گردشگر دارد و اثراتی که صنعت گردشگری می‌تواند بر زندگی روستاهای منطقه داشته باشد، بر اهمیت گردشگری در این منطقه افزوده است و به عنوان یکی از بهترین راهکارها برای معیشت جایگزین روستاییان و احیای معیشت آنان محسوب می‌شود. با توجه به اهمیت گردشگری در روستاهای مرزی شهرستان سراوان و اثراتی که توسعه گردشگری بر احیای معیشت خانوارهای روستایی منطقه می‌تواند داشته باشد، در تحقیق حاضر به بررسی اثرات گردشگری بر احیای معیشت پایدار روستاهای مرزی دهستان ناهوک در شهرستان سراوان پرداخته شد. نتایج در زمینه بررسی رابطه خطی بین توسعه گردشگری و احیای معیشت پایدار روستاهای دهستان ناهوک نشان داد که بین این دو متغیر رابطه خطی معناداری وجود دارد؛ به طوری که توسعه گردشگری خانوارهای روستایی منطقه مورد مطالعه باعث افزایش معیشت و پایداری معیشت خانوارها در بیشتر ابعاد معیشت خانوارها شده است؛ به طوری که توسعه گردشگری در منطقه باعث بهبودی وضعیت اهالی شده و از این طریق باعث ماندگاری جمعیت و بهتر شدن وضعیت اقتصادی، اجتماعی، کالبدی- فضایی در روستاهای

۱. از تمام ایام تعطیل در سال به تابستان و نوروز محدود شده است.

۱) در زمینه تبلیغ و ترویج گردشگری، تهیه برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی برای معرفی جاذبه‌های مختلف گردشگری، برگزاری جشنواره‌ها و همایش، اجرای موسیقی، تئاترهای محلی، غذاهای محلی، تکثیر و اشاعه نتایج مطالعات برنامه‌ریزی‌های انجام‌شده برای توسعه گردشگری روستایی در منطقه توسط مسئولان، مدیران، و برنامه‌ریزان ضروری است؛

۲) آگاهی‌های لازم در خصوص ارزش‌های مذهبی باورها و اعتقادات جامعه میزبان در قالب کدهای اخلاق گردشگری به گردشگران و مجری تورهای مسافرتی در هنگام ورود به شهرستان سراوان داده‌شود؛

۵) فعالیت‌های خدمات‌رسانی (مراکز خرید، نمایشگاه‌های صنایع دستی و تولیدات محلی، مکان‌های تفریحی در روستا و حمل‌ونقل) در روستاها را برای بازدیدکنندگان در جهت توسعه روستایی هدایت کنیم؛

۳) ایجاد اقامتگاه ارزان‌قیمت روستایی و خانه‌های اجاره‌ای برای مسافران و جلوگیری از طریق اتراق شبانه مسافران در حاشیه رودخانه یا کنار خیابان برای توسعه گردشگری ضرورت دارد؛

۳) مهیا کردن زمینه‌های لازم برای جذب سرمایه‌گذاری خصوصی با اولویت‌دادن به ساکنان محلی و توجه به نیازهای اقتصادی جامعه میزبان و افزایش فرصت‌های کسب‌وکار گردشگری در میان آن‌ها از طریق ایجاد تعاونی‌های گردشگری، وام‌های کم‌بهره و اعطای مجوزها از عوامل توسعه گردشگری در این منطقه است؛

۴) اولویت‌بندی طرح‌های گردشگری روستایی با اشتغال‌زایی بالا در محدوده دهستان ناهوک و توجه ویژه به صنایع دستی و اقدام لازم در زمینه تدارک محل‌هایی برای خرید آن در مقاصد گردشگری دهستان ناهوک برای توسعه گردشگری و افزایش پایداری معیشت روستاییان توصیه می‌شود؛

زیرساخت‌های گردشگری به‌ویژه راه‌ها از توسعه لازم برخوردار نبوده‌است. روستاهای نگاران و دره‌نگاران که از جاذبه‌های گردشگری عمده در دهستان ناهوک هستند، به‌سبب عدم دسترسی از تسهیلات و زیرساخت‌هایی چون آب و برق بی‌بهره هستند. از طرفی مطالعات صورت‌گرفته حاکی از آن است که گردشگری منطقه اهداف پایداری روستای ناهوک را به خطر انداخته‌است؛ چرا که با ادامه اثرات زیست‌محیطی منفی گردشگری، نه تنها جاذبه‌های طبیعی منطقه از بین خواهد رفت؛ بلکه ادامه روند گردشگری بدون برنامه و خودجوش بروز یک فاجعه زیست‌محیطی را قبل از اینکه منطقه ناهوک به‌عنوان یکی از مراکز مهم گردشگری معرفی شود، هشدار می‌دهد؛ همان‌گونه که سیل گردشگران در ایام تعطیل به روستاهای دهستان ناهوک و عدم رعایت فرهنگ گردشگری توسط برخی از گردشگران سبب ایجاد آلودگی و نابودی مزارع و باغات که منابع درآمدی جامعه محلی هستند می‌شود. براساس مصاحبه‌های صورت‌گرفته با مطلعان و خانوارهای روستایی، آنان اعتقاد داشتند که عدم رسیدگی مسئولان، نبود امکانات اعتبارات و توجه‌نداشتن به نظرات آن‌هاست و از طرفی مشاهدات میدانی نیز نسبت به کمبودها و نواقص در این مناطق صحنه می‌گذارد. ازجمله این موارد نبود امکانات زیربنایی و رفاهی مانند مناسب نبودن موصل ارتباطی مناسب (غالباً موصل ارتباطی بین روستایی از نوع خاکی یا شنی، شوسه است)، نداشتن توالی عمومی، مشکل فاضلاب، مخابرات و نبود سیستم جمع‌آوری زباله، عدم مرکز بهداشت، عدم فروشگاه صنایع دستی فرآورده‌ها اشاره کرد.

در رابطه با یافته‌های این پژوهش، برای احیای معیشت پدیدار روستاهای منطقه مورد مطالعه و توسعه گردشگری در منطقه، نکات زیر توصیه و پیشنهاد می‌شود:

همکاران (۱۳۹۵) را که گردشگری روستایی را عامل مهمی در افزایش سرمایه‌های جاذبه‌ای و پایداری اجتماعات انسانی می‌دانند، تأیید می‌کند.

منابع

- احمدرش، رشید؛ دانش‌مهر، حسین؛ ازکیا، مصطفی. (۱۳۹۲)، توسعه و مناقشات پارادایمی، تهران، انتشارات کیهان، جلد اول.
- اسماعیلی، مریم. (۱۳۹۴). نقش گردشگری بر توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای زرآباد). اولین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیا، مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی - شیراز، سیویلیکا، ۷-۱.
- اعظمی، موسی؛ جلیلیان، سارا؛ هاشمیان، ناهید. (۱۳۹۴). تحلیل آثار اجتماعی اقتصادی و محیطی گردشگری پایدار (مطالعه موردی: روستای نوره). مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دانشگاه مازندران، ۴ (۱۴)، صص ۱۷۴-۱۵۴.
- اکبرقلی، فرحناز. (۱۳۹۳). گردشگری روستایی. تهران، انتشارات پیام‌نور، چاپ اول.
- امینی، عباس؛ زیدی، زهرا. (۱۳۹۴). تأثیرات فرهنگی گردشگری در مناطق روستایی از دید جامعه محلی (مطالعه موردی: روستای ایبانه). تحقیقات جغرافیایی، دانشگاه اصفهان، ۳۰ (۲)، صص ۱۳-۳۲.
- بیگدلو، رضا؛ طولابی‌نژاد، مهرشاد؛ پایدار، ابوذر. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر عملکرد نیروی انتظامی در برقراری امنیت روستاهای مناطق مرزی (مورد مطالعه: روستاهای حوزه استحفاظی شهرستان میرجاوه). پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی، پژوهشکده علوم انتظامی ناجا، ۱۰ (۳۶)، صص ۷۶-۴۹.
- پاپلی‌یزدی، محمدحسین؛ سقایی، مهدی. (۱۳۸۵). گردشگری ماهیت و مفاهیم. تهران، انتشارات سمت، چاپ پنجم.
- جمعه‌پور، محمود؛ احمدی، شکوفه. (۱۳۹۰). تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ). پژوهش‌های روستایی، دانشگاه تهران، ۲ (۱)، صص ۶۳-۳۳.

جورج، ای.واندا؛ هدر مایر، دانلود؛ جی. رید. (۱۳۹۱). توسعه گردشگری روستایی محلی‌گرایی و تغییرات فرهنگی. ترجمه

(۵) توسعه و گسترش گردشگری کشاورزی به‌منظور بهره‌برداری مناسب از مناظر، مزارع و باغات روستایی در جهت کسب درآمد و نیز جلوگیری از تخریب مزارع و پوشش گیاهی می‌تواند ضمن توسعه گردشگری به حفاظت از منابع طبیعی کمک کند؛

(۶) در زمینه بُعد زیست‌محیطی و حفاظت و مرمت جاذبه‌های گردشگری، توسعه باغ‌های میوه و کشت درختان مثمر و غیرمثمر در محیط روستاهای دهستان ناهوک آموزش و جلب مشارکت مردم روستایی در توسعه گردشگری روستایی و حفظ منابع محلی بهره‌وری بیشتر از گیاهان در امور مختلف صنعتی و دارویی توصیه می‌شود؛

(۷) تشکیل ستادی به نام «ستاد توسعه گردشگری» در بخش‌داری دهستان ناهوک که مرکب است از: نمایندگان شورا، بخش‌داری، نیروی انتظامی، اداره بهداشت و شورای اصناف، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در جهت سازمان‌دهی و نظارت مستمر بر امور گردشگری.

(۸) آموزش و آگاهی‌دادن به جامعه محلی از منافع و اهداف طرح‌های گردشگری، برای همکاری و مشارکت آن‌ها در طرح‌های گردشگری، از جمله راهکارهای مهم در زمینه توسعه گردشگری و معیشت روستایی است.

در نهایت توصیه می‌شود تا از نظرات روستاییان درباره چگونگی مشارکت در توسعه گردشگری استفاده شود و دولت و سازمان‌های متولی در تنظیم سیاست‌ها با طرح‌های توریستی، برنامه‌ها و نظرات روستاییان را نیز به‌کار گیرند. نتایج این مطالعه در زمینه اثرات گردشگری بر معیشت روستایی، نتایج پژوهش‌ها و ویکنس (۲۰۱۷) مبنی بر احیای معیشت روستایی در سطح مادی و اجتماعی از طریق احیای مزارع و باغات روستا و افزایش مشارکت‌های مردمی در معیشت پایدار روستاییان تأیید می‌کند. همچنین نتایج پژوهش یافته‌های عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) و خلیفه و

عبدالله زاده، غلامحسین؛ صالحی، خدیجه؛ شریف زاده، محمد شریف؛ خواجه شاه کوهی، علیرضا. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی در استان گلستان، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، دانشگاه مازندران، ۴ (۱۵)، صص ۱۶۹-۱۴۸.

قالیباف، محمدباقر؛ یاری شگفتی، اسلام؛ رمضان زاده لسبویی، مهدی. (۱۳۸۷). تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر امنیت مرزها (مطالعه موردی: بخش مرزی نوسود شهرستان پاوه، استان کرمانشاه)، فصلنامه ژئوپلیتیک، انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۴ (۲)، صص ۵۰-۲۵.

قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمدرضا؛ پورجمعه، محمود؛ باغبانی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). سطح بندی سرمایه های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی (مورد مطالعه: دهستان بالا طالقان در شهرستان طالقان). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دانشگاه خوارزمی تهران، ۴ (۲)، صص ۱۸-۱.

منوچهری، سوران؛ فراهانی، حسین. (۱۳۹۴). برنامه ریزی استراتژیک توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: بخش خاومیرآباد)، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، دانشگاه آزاد واحد نجفآباد، ۳ (۱۵)، صص ۸۱-۹۸.

Briedenhann, J. and Wickens, E. (2017), Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas vibrant hope or impossible dream?, *Tourism Management*, 25 (2): 71-79

Daniela Matei, F. (2015), Cultural tourism potential, as part of rural tourism development in the Northeast of Romania, *Procedia Economics and Finance*, 23 (1): 453- 460.

Fitri Amir, A. Abd Ghapar, A. Salamiah, J. A, Najiah Ahmad, K. (2015), Sustainable tourism development: A study on community resilience for rural tourism in Malaysia, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 168: 116- 122.

Gavrila-Pavena, I. (2015), Tourism opportunities for valorizing the authentic traditional rural space-study case: Ampoi and Mures Valleys micro region, Alba County, Romania, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188 (3): 276-281.

Gentle, P. and Maraseni, T. N. (2012), Climate change, poverty and livelihoods: adaptation practices by rural mountain communities in Nepal, *Environmental Science & Policy* 21, 15 (1): 24- 34.

محمدرضا رضوانی، مهدی رمضان زاده لسبویی، محمدامین خراسانی. تهران: انتشارات مهکامه، چاپ اول.

حسینی، محدثه؛ جوان، فرهاد؛ حسینی، فاطمه. (۱۳۹۶). تحلیل اثرات گردشگری در معیشت پایدار سکونتگاه های روستایی (مطالعه موردی: روستاهای مرزی شهرستان گمیشان). مطالعات جغرافیا، عمران و مدیریت شهری، مرکز توسعه آموزش های نوین ایران، ۳ (۱)، صص ۱۲-۱.

خلیفه، ابراهیم؛ مردانی، محمدرضا؛ مرادی چشمه بیگی، حسن؛ رحیمی، حسن. (۱۳۹۵). نقش شناخت توان های گردشگری در پایداری جمعیتی (محدوده مورد مطالعه: استان کرمان). ششمین کنفرانس بین المللی توسعه پایدار و عمران شهری، اصفهان، مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان، صص ۱۹-۱.

رضازاده، زهره؛ شاطری، مفید؛ راستی، عمران. (۱۳۹۳). اقدامات توسعه ای و نقش آن در تأمین امنیت پایدار مناطق مرزی (مطالعه موردی: کمربند سبز دشت خوشاب مرز خراسان جنوبی با افغانستان). فصلنامه مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان جنوبی، ۳۳ (۲۴)، صص ۷۲-۴۹.

رضوانی، محمدرضا؛ صفایی، جواد. (۱۳۸۴). گردشگری خانه های دوم و اثرات آن بر نواحی روستایی: فرصت یا تهدید (مورد: نواحی روستایی شمال تهران)، پژوهش های جغرافیایی، دانشگاه تهران، ۳۷ (۵۴)، صص ۱۰۹-۱۲۱.

رکن الدین افتخاری، عبدالرضا؛ مهدوی، داوود؛ پورطاهری، مهدی. (۱۳۹۰). فرایندهای بومی سازی شاخص های توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران، پژوهش های روستایی، دانشگاه تهران، ۴ (۴)، صص ۴۱-۱.

سجاسی قیداری، حمدالله؛ صادقلو، طاهره؛ شکوری فرد، اسماعیل. (۱۳۹۵). سنجش سطح دارایی های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد). مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۵ (۱)، صص ۲۱۳-۹۷.

طوبالایی نژاد، مهرشاد؛ پایدار، ابودر. (۱۳۹۷). تحلیل ارتباط استراتژی های تنوع تأمین معاش با مدیریت اراضی کشاورزی (مورد: مناطق روستایی شهرستان پلدختر). فصلنامه جغرافیا و توسعه، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۶ (۵۱)، صص ۲۱۸-۱۹۷.

- socially equitable, *Resources, Conservation and Recycling*, 120 (2): 1- 13.
- Zwiers, S. Markantoni, M. and Strijker, D., (2016), the role of change- and stability-oriented place attachment in rural community resilience: a case study in south-west Scotland, *Community Development Journal*, 51 (4): 2- 20.
- Guzman-Parra. V. F, Quintana-Garcia. C, Benavides-Velasco. C A, and Vila-Oblitas, J. R. (2015), Trends and seasonal variation of tourist demand in Spain: The role of rural tourism, *Tourism Management Perspectives*, 16 (2): 123-128.
- Harilal, V. and Tichaawa, T. M. (2018), Ecotourism and Alternative Livelihood Strategies in Cameroon's Protected Areas, *Euro Economics*, 37 (2): 1- 26.
- Jing, G, and Wu, B. (2017), Revitalizing traditional villages through rural tourism: A case study of Yuanjia Village, Shaanxi Province, China, *Tourism Management*, 63 (2): 223-233.
- Mariana, B. Burgheleab, C. (2015), Rural tourism and its implication in the development of the Fundata Village, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188 (2): 276-281
- Mathew, P. V. Sreejesh, S. (2017), Influence of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31 (1): 83- 89.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2001), 'The New Rural Paradigm: policies and governance', Paris: OECD. http://www3.unisi.it/cipas/ref/OECD_2006_Rural_Paradigm.pdf.
- Shen, F., Hughey, K. F. D., and Simmons, D. G. (2008). Connecting the sustainable livelihoods approach and tourism: A review of the literature, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 15 (1): 19-31.
- Smaranda, C. Dragos, P. Marius, B. Fleseriua, C. (2014), Innovation – a useful tool in the rural tourism in Romania, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148: 507-515.
- Su. I, Huang. S and Huang. J, (2016), Effects of Destination Social Responsibility and Tourism Impacts on Residents' Support for Tourism and Perceived Quality of Life, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 2 (1): 1 –19.
- Teresa, C. H. and Wall, T. G. (2009), Tourism as a sustainable livelihood strategy, *Tourism Management*, 30: 90- 98.
- Yang, Y. Fik, T. (2014), Spatial effects in regional tourism growth, *Annals of Tourism Research* 46: 144- 162.
- Youa, H. and Zhang, X. (2017), Sustainable livelihoods and rural sustainability in China: Ecologically secure, economically efficient or